

Vrouwen in de war

Invloedrijk heksenwaanbestrijder Jan Wier (1515-1588) eindelijk recht gedaan

De Nederlandse arts Jan Wier werd bewonderd door Victor Hugo, Karl Marx en Sigmund Freud, omdat hij het als een van de eersten opnam voor vrouwen die van hekserij werden beticht. Maar was dat zijn hoofddoel? En was hij wel de vrijdenker voor wie menigeen hem houdt?

Elma Drayer

Natuurlijk, je hebt zelfbenoemde heksen à la schrijfster Susan Smit ('Qua rituelen hou ik er heel erg van om dingen te verbranden') die de term als geuzennaam gebruiken. Rond het proces tegen Lucia de Berk, de van seriemoord vrijgesproken Haagse verpleegkundige, was de betiteling eveneens populair. Medestanders vonden dat justitie en media haar neerzetten als 'moderne heks'.

Voor het overige leidt het personage een slapend bestaan – althans in het Westen. Het zal moeite kosten om hier nog één volwassene te vinden die er waarlijk in gelooft. Die vreest dat vrouwen van bedenkelijk allooi 's nachts over de daken vliegen, seks bedrijven met de duivel, vervloeking uitspreken, en giftige dranken brouwen van kindervet. Toch was die angst tot diep in de zeventiende eeuw wijdverbreid in Europa, en niet alleen onder het gemeene volk. Ook theologen, artsen en juristen wisten heel zeker dat er heksen onder ons leefden.

Maar zonder proces verdachten executeren kon ook toen niet. Je moest bekentenissen zien los te krijgen. En dus stonden heksen bloot aan afgrijselijke martelingen en 'godsoordelen', bijvoorbeeld met behulp van de befaamde 'waterproef'. Daarbij werd de verdachte, armen en voeten kruiselings vastgebonden, in de rivier gegooid. Bleef ze drijven, dan bewees dat haar heksenatuur en wachtte de brandstapel. Zonk ze naar de bodem, dan stierf ze uiteraard ook.

Dat de zogeheten heksenwaan in Europa uiteindelijk wegebde, is mede te danken aan de inspanningen van de Nederlandse arts Jan Wier (1515-1588), in later eeuwen bewonderd door intellectuelen als Victor Hugo, Karl Marx, Sigmund Freud. De Leuvense hoogleraar sociale psychologie Vera Hoorens (1963) raakte vijftien jaar geleden gefascineerd door de man, in wie ze naar eigen zeggen 'een heldhaftige en verlichte geleerde met een voor zijn tijd ongekende waardering voor vrouwen' meende te ontwaren. Ze besloot een biografie aan haar *coup de foudre* te wijden. Dat Wier niet was wie zij dacht te zijn, ontdekte ze pas gaandeweg. Het re-

Heksenmonument

Hoeveel slachtoffers maakte de heksenwaan in Europa? De getallen zijn vooral van feministische zijde ('negen miljoen') en door thrillerschrijvers als Dan Brown ('meer dan vijf miljoen') nogal overdreven, maar dat is volstrekt onnodig. De feiten zijn sprekend

genoeg. Vaststaat dat er tussen 1560 en 1650 rond 90.000 heksen (m/v) voor de rechtbank stonden, van wie de helft de marteldood stierf. Erg vivent in het Europese geheugen lijkt deze schandvlek overigens niet te zijn. Des te opmerkelijker was dan ook de ont-

hulling, op 23 juni van dit jaar, van een monument voor slachtoffers van de heksenvervolging. Dat gebeurde (zie foto) in het Noorse Vardø, door koningin Sonja – precies op de plaats waar ooit 91 heksen de verbrandingsdood vonden. FOTO EPA

Mensen die meenden behekt te zijn, leden simpelweg aan wanen

sultaat van haar onderzoek, de studie 'Een ketterse arts voor de heksen', laat zich lezen als één leerzame poging tot ontmythologisering.

Wier was een nog onbekend, maar ambitieus hofarts te Kleef toen hij in 1563 *De praestigis daemonum* ofwel 'Over duivelse begoochelingen' publiceerde. Het boek kwam precies op

het goede moment: juist in die tijd laaide de heksenvervolging op. De biografie legt losjes verband met de Kleine IJstijd – periode waarin Europa gebukt ging onder overstromingen, extreem strenge vorst, hagelregens, mislukte oogsten en epidemieën. "Met een heksenleer die alles verklaarde en een juridisch systeem dat een onbeperkte vervolging mogelijk maakte", schrijft Hoorens, "kwam de samenleving in de greep van een dodelijk samenspel." Wiers boek beleefde herdruk op herdruk, werd al snel in het Duits en het Frans vertaald – een fenomenale bestseller, zou je nu zeggen. In 1577 borduurde hij voort op dat succes met *De lamis*, ofwel 'Over de heksen'.

Heksen, betoogde hij, waren geen wezens die beschikten over bovennatuurlijke krachten. Mensen die meenden behekt te zijn, leden simpelweg aan wanen of wilden de buurvrouw erbij lappen. Heksen moest je zien als vrouwen in de war: dom of misleid. En bekentenissen verkregen na foltering waren van nul en generlei waarde. Dus mocht je heksen niet vermoorden.

Een gewaagd standpunt, in die tijd. Toch was volgens Hoorens de verdediging der heksen allerm minst Wiers belangrijkste drijfveer. Uitputtend toont ze aan dat hij 'ketterse' sympathieën koesterde. (Uiteindelijk zou hij zich bekennen tot het calvinisme.) Niet toevallig richtte hij zijn pij-

Jan Wier BEELD UIT BESPROKEN BOEK

len óók op wat ze samenvat als 'toevallende pausen, bezeten nonnen en hebzuchtige monniken'. Op de rooms-katholieke kerk, kortom, inclusief dogma's en bijgelovige uitwassen. Zijn aanval op de heksenvervolging was daarbij middel, geen doel. Dat Alva (ja, die) de bestseller in 1570 op de 'Index van verboden boeken' liet plaatsen, had dan ook vooral daarmee te maken.

Wat Wier wilde, aldus zijn biografie, "was het katholieke geloof, zijn instellingen en zijn aanhangers bestrijden en zelf een gevierd arts worden – doelen die hij nastreefde door de heksenwaan te bestrijden en de rechtspraak te hervormen, maar ook met zijn andere bezigheden en geschriften. In beide doelstellingen is hij geslaagd."

Ook dat Wier nu doorgaat voor moderne mensenrechtenstrijder en grondlegger van de moderne psychiatrie berust volgens Hoorens op een misverstand. In werkelijkheid was hij geenszins de dekselse vrijdenker die latere generaties in hem zagen. Want weliswaar vond hij de doodstraf voor ketteren en heksen te ver gaan, dat gold niet voor gifmengers en ladenlichters. Evenmin had hij principiële bezwaren tegen boekverbranding of het slaan van weerspannige echtgenotes. Tevens meende hij dat de duivel een reële entiteit was. En niets menselijks bleek hem vreemd: regelmatig maakte hij zich schuldig aan plagiaat en aan intercollegiale lasterpraat.

Jan Wier heeft, ruim vier eeuwen na zijn dood, de biografie gekregen die hij verdient: nuchter, vol prikkelende details, prettig geschreven. Het enige waarmee de lezer blijft zitten is het raadsel dat zoveel biografieën oproepen: als de man zo is misverstaan, hoe verklaar je dan de mythe?

Vera Hoorens: Een ketterse arts voor de heksen. Jan Wier (1515-1588). Bert Bakker, Amsterdam. ISBN 9789035133778; 634 blz. € 49,95